

Azra Ičanović

BOSANSKOHERCEGOVAČKA KNJIŽEVNOST KAO PROSTOR DE/KONSTRUKCIJE KULTURNOG IDENTITETA

Sažetak

Polazeći od hipoteze da imagološke slike koje konstruira književnost imaju potencijal upisivanja u identitet, rad problematizira ulogu bosanskohercegovačke književnosti u procesu konstrukcije kulturnog identiteta i, s njim povezanog, kulturnog pamćenja (najmanje) triju kulturnih zajednica. Radom se ukazuje na izrazitu i kontinuiranu funkcionalizaciju bosanskohercegovačke književnosti kroz njen povijesni razvoj pri čemu se, obzirom na njenu ulogu i stremljenja u procesu kulturne identifikacije, nudi moguća klasifikacija i periodizacija književnosti Bosne i Hercegovine. Iz rada proizilazi zaključak da se bosanskohercegovačka književnost, funkcionirajući kao izuzetan, althusserovski shvaćen, ideološki aparat, s jedne, i subverzivni mehanizam, s druge strane, ostvaruje kao jedan od osnovnih mehanizama socio-kulturnih i političko-ideoloških strujanja i promjena na tlu Bosne i Hercegovine te da je ne možemo posmatrati tek prostorom reprezentacije kulturnih identiteta već i prostorom de/konstrukcije istih.

Ključne riječi: *identitet, identifikacija, imagologija, kultura, kulturno pamćenje*

Uvod

Pitanje kulturnog identiteta, shvaćenog kao svijest ili refleksivna slika o jedinstvenosti i autentičnosti određene (sub)kulture te kao osjećaj pripadnosti pojedinca ili društvene grupe toj (sub)kulturi, tj. zajedničkom sistemu znanja i vrijednosti koji, ustoličen u složenom procesu međudjelovanja tradicije, porijekla, jezika, estetike, norme, običaja i sl., stoji u funkciji odr(a)žavanja tog identiteta, predstavlja jedno od najzanimljivijih pitanja današnjice. Ipak u kontekstu države kao što je Bosna i Hercegovina, kao prostor koji već u samom svom imenu – Bosna i Hercegovina – „sadrži svojevrsno jedinstvo u različitosti“ (Benac, 1982 u Lovrenović, 2015), prostor kojega će povijesna i socio-kulturna stvarnost situirati u *međuprostor* velikih kulturno-civilizacijskih sistema koji će odrediti i definirati sociokulturno polje Bosne i Hercegovine utemeljeno na preplitanju i prožimanju različitih (u svojoj osnovi suprotstavljenih) kulturno-identitetskih obrazaca, a koji je, opet, determiniran specifičnošću odnosa kulturnih tradicija bosanskohercegovačkih naroda „obilježenom stalnim osciliranjem između bosanske integralnosti i nacionalnih posebnosti, pri čemu se svaka može posmatrati za sebe, ali se u tolikoj mjeri međusobno određuju da se ne mogu sasvim razdvojiti“ (Spahić, 2017: 7), pitanje (povijesne) kulturne identifikacije i modusa de/konstrukcije, utvrđivanja, re/definiranja i odr(a)žavanja kulturnog identiteta postavlja se kao esencijalno pitanje razumijevanja, ali i opstanka, bosanskohercegovačkog kulturnog identiteta u njegovoj kompozitnoj integralnosti.

Kontinuitet kulturnog identiteta Bosne i Hercegovine, odnosno, kulturnih identiteta (najmanje) triju kulturnih zajednica s ovog prostora, osiguran je procesom izgradnje kulturnog sjećanja u kojem se pojedina kulturna zajednica (samo)određuje. Naime, kulturno sjećanja, ističe Assmann (2005), ne samo da je prostorno-vremenski konkretna već i identitetski konkretna kategorija – „kroz prisjećanje svoje povijesti i predočavanja utemeljujućih figura sjećanja, (zajednica) osigurava i utvrđuje svoj identitet (62). Kultura sjećanja, kao osnova konstrukcije kulturnog identiteta, zasniva se i biva određena, dakle, doživljajnim aspektom povijesti zajednice koja je ustoličuje. Ona, predstavljajući svojevrsnu socijalnu obavezu, odgovor na pitanje “šta ne smijemo zaboraviti” (Assmann, 2005: 36) svojstveno svakoj (kulturnoj) zajednici, proizilazi iz

kolektivnog pamćenja povijesti koje tvori zajednicu. U tom smislu, u poziciju jednog od osnovnih socio-kulturnih mehanizama koji djeluje na planu konstrukcije kulturnog sjećanja, a, samim time, i de/konstrukcije, re/definiranja, utvrđivanja i odr(a)žavanja kako identiteta triju kulturnih zajednica s prostora Bosne i Hercegovine tako i multikulturnog i, na koncu, interkulturnog bh. identiteta, postavlja se bosanskohercegovačka književnost koja, konstruirajući osobit model kulturnog sjećanja, slijedom (kulturne) rerezentacije nužno vodi ka (kulturnoj) identifikaciji.

Od reprezentacije do kulturne identifikacije – bosanskohercegovačka književnost kao prostor de/konstrukcije kulturnog identiteta

Među svim umjetničkim oblicima, ističe Leerson (2009), književnost najeksplicitnije djeluje na oblikovanje društvene svijesti te je, samim time, možemo posmatrati pravom formulacijom kulturnih identiteta. Posmatrana, naime, u svom povijesnom kontinuumu književnost jednog socio-kulturnog prostora i jedne socio-kulturne zajednice, ostvaruje se kao jedan od osnovnih modusa ne samo odr(a)žavanja već i konstrukcije, dekonstrukcije te redefiniranja kulture sjećanja na kojoj se utemeljuje i počiva kulturni identitet zajednice koja ju ustoličuje. Književnost, dakle, predstavlja jedno od *mjesta sjećanja* (*lieux de memoire*) shvaćenim u smislu kako ih je definirao Nora (2007) kao „mjesta u sva tri smisla riječi: materijalnom, simboličkom i funkcionalnom (...) igra povijesti i sjećanja, interakcija tih dvaju čimbenika koja okončava njihovom međusobnom naddeterminacijom“, a koja, ostvarujući se u kontinuiranom prožimanju individualnog i kolektivnog, živi od vlastite „sposobnosti za metamorfozu, za neprekidno oživljavanje starih i generiranje novih značenja u uvijek novim i nepredvidljivim vezama“ (156-157). U tom smislu, književnost, kao mjesto sjećanja, predstavlja materijalizaciju povijesti i njeno simboličko uokviranje. Ona proizilazi iz povijesne i socio-kulturne stvarnosti i u svim svojim segmentima biva određena njome, prevashodno na planu profiliranja likova, njihovih identitarnih, moralnih i etičkih principa te njihova odnosa kojeg uspostavljaju s drugim socio-kulturnim identitetima i prostorima. Književnost je, dakle, uvijek kontekstualno uvjetovana, ali ona, isto tako, nastoji uvjetovati/oblikovati kontekst prije svega vremena u kojemu nastaje, ali i (bilo kojeg) vremena u kojem se interpretira postajući tako aktivnim mehanizmom socio-povijesnih, kulturno-identitetskih, ali i političko-ideoloških previranja i promjena.

Nastala u okviru jedne socio-kulturne zajednice književnost, dakle, predstavlja prostor reprezentacije povijesne stvarnosti, ali i utvrđivanja, odr(a)žavanja, re/definiranja i de/konstrukcije kulturnog identiteta te zajednice. “Jedini način da objasnimo tko smo jest da ispričamo našu vlastitu priču, da odaberemo ključne događaje koji nas karakteriziraju i organiziramo ih u skladu s formalnim načelima naracije”, rekao je Currie (2010: 72 u Džafić, 2020: 133) što, kako ističe Šeherzada Džafić (2020), “upućuje na činjenicu da narativna rekonstrukcija može poslužiti za utvrđivanje, učvršćivanje ili redefiniranje identiteta” (133). Književnost je, naime, uvijek usmjerena ka priči o (za nju) relevantnom *Nekom* smještenom u određeno hronotopsko (socio-kulturno) okruženje koje, u biti, određuje i uslovljava njegovu kulturnu identifikaciju. Književna reprezentacija kulturnih identita proizvodi, pritom, (pseudo)kulturološki imaginarij čija refleksija u zbiljskom svijetu nije marginalizirana i ne smije biti banalizirana. Imagološke slike konstruirane i definirane u književnosti imaju potencijal upisivanja u identitet pa, stoga, književnost ne možemo promatrati tek kroz njenu funkciju reprezentacije kulturnih identiteta već i kao (alternativni) prostor u kojemu se ti identiteti konstruiraju, definiraju, učvršćuju i, u konačnici, (pre)oblikuju.

Da bismo potvrdili prethodno rečeno ne moramo ići dalje od vlastitog kulturnog podneblja – književnost Bosne i Hercegovine se, u svome povijesnom razvoju, u procesu reprezentacije povijesti te socio-kulturnih i političko-ideoloških promjena i previranja, ostvaruje kao jedno od dominantnih *mjesta sjećanja* koje će uvjetovati konstrukciju bh. kulturnog identiteta. Gotovo da je zastrašujuće koliko je književnost (onako *hinjski*) odigrala ulogu u konstrukciji društvene svijesti i kulturnog identiteta ove male države na jugoistoku Evrope. U svim segmentima određena povijesnom, socio-kulturnom, ali i političko-ideološkom stvarnošću toposa iz kojeg proizilazi, koji je uobličava i kojeg uobličava, književnost Bosne i Hercegovine obilježena je, u kontekstu njene uloge u procesu de/konstrukcije, re/definiranja, utvrđivanja i odr(a)žavanja kulturnih identiteta i kulturne identifikacije, kontinuiranom funkcionalizacijom pri čemu se ona, s jedne strane, ostvaruje kao izuzetan, althusserovski shvaćen, državni ideološki aparat te kao subverzivni faktor političko-ideološki stigmatizirane kulturne identifikacije. Uzmimo za primjer prvi bosanskohercegovački i prvi bošnjački roman *Bez nade* Osman-Aziza (1895) o *Zeleno busenje* Edhema Mulabdića (1898) koji se ostvaruju kao nesumnjiva mjesta sjećanja koja su oblikovala kulturu sjećanja, samim time i kulturni identitet, nekoliko generacija Bošnjaka. Reprezentirajući dolazak Austro-Ugarske monarhije na prostor Bosne i Hercegovine, *Bez nade* i *Zeleno busenje* predstavljaju ne samo historijske pripovijesti već i pripovijesti o emocionalnoj, psihološkoj, ali i kulturno-identitetskoj drami protagonista romana suočenih sa smjenom jednog (istočnog) kulturno-civilizacijskog sistema drugim, onim zapadnim (evropeiziranim i, u konačnici, katoličkim) koji se identificira kao *Drugi*, kao onaj koji stoji nasuprot tradicionalnom, usvojenom i, shodno višestoljetnom prisustvu Osmanlija, relativno stabilnom (Istočnom, orijentalnom i islamski orijentiranom) kulturnom identitetu Bošnjaka s kraja XIX stoljeća. I za šta se ljudi u Bosni i boje i bore kroz cijelu historiju nego za vjeru (ili bar ono što im je predstavljeno kao vjera)? Da bi im onda, na primjer, u jeku toga straha Osman-Azizov Omer-efendija sa pijedestala vjerskog autoriteta, naglašavajući apsurdnost masovnog iseljavanja muslimanskog stanovništva i ukazujući na opravdanost (ako ne i nužnost) prihvatanja nove vlasti, uzviknuo:

„Ako smo se za vjeru bojali – a tko nam je more oteti, iz srca iščupati, kada mi nećemo? Neka nas sijeku na hiljade komada - al' svaki će taj komad biti prožet onim što je u našu dušu, u naše srce tako silno usađeno. Nu eto – još nam nitko ne zapovjedi da ostavimo našu svetu vjeru. Ili smo se otimali toga radi, da nas kasnije, kad nova vlast dođe - ne posmicaju? Još smo, šućur Allahu, živi - i mislim da će svaki živjeti dokle mu Bog dade. Ili smo se borili za našu grudu, na kojoj smo, da nam ju ne otmu, da nas s nje ne potjeraju? Nu tko nam brani na našem raditi, opkopavati i brati, pa i u vodu baciti ako moremo (...) A zar uopće oni znadu i misle zašto sele? Radi čega? Ako su se digli proti novoj vojsci radi svoje grude - pa zašto je sada ostavljaju, prodavajući ju u besicijenje? A ako su se borili radi dina - pa kako to oni mogu trpjeti da ovdje ostane manje muslimana, pošto oni odu? Zar se tim sami ne dižu na din i proti njemu?“

(Osman-Aziz, 2007:143-144)

Naravno, vjeru muslimanima niko nije mogao oduzeti, ali ona, onakva kakva jeste – u svom osmanlijskom/*barbarskom* obliku – nije mogla biti sastavni dio zapadne/*civilizirane* Monarhije. Vjera se ne može oduzeti, ne može uništiti, ali se ona, zajedno sa ukupnom tradicijom te *divlje i poživotinjene* (muslimanske) *gomile*, kako ju je u svome izvještaju od 28. augusta 1878. godine nazvao general Filipović (Rizvić, 1990), mora modificirati ili, u kontekstu Filipovićeve izvještaja

bolje rečeno, muslimansko stanovništvo se mora *pripitomiti* kako bi se dovelo do ljudske svijesti i približilo civiliziranom Zapadu.

Sukladno tome, navedeni romaneskni prvijenci, baš kao i druga djela proevropski orijentiranih bh. književnika, nose snažnu notu kulturne inicijacije – oni stoje u znaku naglašavanja nužnosti dekonstrukcije kulturnog identiteta (prevashodno) muslimanskog dijela stanovništva koja se kreće u pravcu emancipacije kulturološkog obrasca Zapada i evropeizacije kulturnog identiteta koji se mora, u svrhu preživljavanja, smjestiti u *međuprostor* dvaju oprečnih kulturno-civilizacijskih sistema, ostvarujući se, pritom, kao *hibridni identiteti* shvaćeni u onom smislu kako ga je definirao Homi K. Bhabha (1994). Prema tome, romane *Bez nade* Osman-Aziza i *Zeleno busenje* Edhema Mulabdića možemo tumačiti kao mjesta sjećanja jer, reprezentirajući jedan od ključnih trenutaka povijesti Bosne i Hercegovine i kulturno-identitetsku dramu prije svega muslimanskog stanovništva BiH s kraja XIX vijeka, grade specifičnu kulturu sjećanja koja insistira na dekonstrukciji kulturnog identiteta i inicijaciji u kulturu onoga što se percipira(lo) kao *Drugo*. Oni, dakle, ne stoje u funkciji puke reprezentacije povijesti i kulturnog identiteta već aktivno djeluju i u pravcu de/konstrukcije i redefiniranja kulturnog identiteta – u pravcu kulturne identifikacije onoga što je zajednica bila i onoga što mora biti.

Ovakvi primjeri socio-kulturne i političko-ideološke funkcionalizacije bh. književnosti ne stoje usamljeni u njenom korpusu. Posmatrajući, naime, kulturno-historijski presjek književnosti Bosne i Hercegovine, oni se, možemo s pravom reći, ostvaruju kao njena (u cjelokupnom korpusu možda i dominantna) konstanta što nije neuobičajena niti jednonacionalna pojava. Da ne zadiremo u prostor usmene književnosti koja je, nastala iz naroda i u narodu, djelovala na planu konstrukcije, definiranja i odr(a)žavanja kulturnog identiteta mogli bismo reći gotovo *prirodno*, obzirom na ulogu i stremljenja bosanskohercegovačke (pisane) književnosti, u pogledu konstrukcije kulturnog identiteta (najmanje) triju kulturnih zajednica, u povijesnom razvoju književnosti Bosne i Hercegovine uočavamo šest razvojnih linija koje korespondiraju s tradicionalnom periodizacijom bosanskohercegovačke književnosti, a koje, zajedno, grade mozaik kulturnog identiteta Bosne i Hercegovine utemeljen na preplitanju i prožimanju različitih kulturno-identitetskih obrazaca.

Iako svaka od, u nastavku navedenih, razvojnih linija bosanskohercegovačke književnosti zahtijeva zasebnu analizu, njihovo detaljno razjašnjenje prevazilazi granice ovoga rada te će se, u nastavku, s ciljem ukazivanja na ulogu književnosti Bosne i Hercegovine u procesu de/konstrukcije kulturnog identiteta i kulturne identifikacije te na njenu izrazitu i kontinuiranu socio-kulturnu i političko-ideološku funkcionalizaciju, navesti njihove osnovne karakteristike.

Književnost u funkciji konstrukcije srednjovjekovnog bosanskog identiteta

Prva razvojna linija veže se za period od osnivanja srednjovjekovne Bosne do dolaska Osmanlija. “To je vrijeme nastanka, utvrđivanja i sadržajnog punjenja kategorije bosanstva” (Bukić, 1997: 15 u Džafić, Krčalo, 2018: 170) proizišlog, prije svega, iz bosanskog krstjanstva ili bosanske hereze utemeljene koja je oblikovala specifičan oblik duhovnosti srednjovjekovne Bosne kao, kako ističu Džafić i Krčalo (2018), određujućeg perioda u procesu nastajanja bosanskog identiteta. Lijepa književnost predstavljala je rijetku pojavu u srednjovjekovnoj Bosni. Gotovo sav književni rad ovog perioda realiziran je u okviru složene religijske sfere pri čemu će se u poziciju temeljne odrednice kulturnog identiteta srednjovjekovne Bosne postavljati Crkva bosanska i njeno učenje. Umjetnost bogumila (prije svega crkvene knjige i natpisi na stećcima)

uvjetovat će specifičnost srednjovjekovnog bosanskog identiteta utemeljenog na dualističkoj kosmogoniji.

Književnost u funkciji islamizacije i orijentalizacije kulturnog identiteta

Osmanski period u povijesti Bosne i Hercegovine koji zaoočinje propašću srednjovjekovne bosanske države i kulture pod naletom Osmanlija 1463. godine, presudno će odrediti socijalnu i kulturno-identitetsku paradigmu Bosne i Hercegovine. Dolaskom Osmanlija, na prostoru Bosne i Hercegovine ukorjenjuje se islam te kultura i tradicija Istoka što će rezultirati islamizacijom i orijentalizacijom kulturnog identiteta. „Iako je dolazak islama donio diskontinuitet u društveni život Bosne, to nije značilo gubitak bosanskog identiteta njenog stanovništva. Osmanska vlast nije uvela nikakvmjere koje bi obezličavale bosanski identitet. Bosanski sandžak, Bosanski pašaluk, Bosanski begler-begluk, Bosanski vilajet, Bosanski ejalet bile su administrativno-pravne oznake osmanske legislative, uvijek uz atribut *bosanski*, što u ovom periodu daje pečat postojanju bosanskog identiteta“ (Džafić, Krčalo, 2018: 170). Iako se manifestirao kao neagresivna i nenametljiva religija, islam će, ipak, presudno odrediti socio-kulturne tokove i tekovine Bosne i Hercegovine. Književnost ovog perioda, podrazumijevajući prije svega književnost onog dijela stanovništva koji je prihvatio novu kulturu koja će korjenito izmijeniti njegovu kulturnu paradigmu počiva na orijentalno-islamskim načelima. Ona je utemeljena na islamskom svjetonazoru, orijentalnoj kulturnoj tradiciji i sistemu vrijednosti te orijentalističkoj estetici čime se, u toku četiri stoljeća osmanske vlasti, stavlja nasuprot književnim tokovima Zapada koji, za to vrijeme, proživljava sukcesivne promjene „čiji je rezultat prevlast racionalnog nad onostranim u doživljaju svijeta, a demokracije nad teokracijom u političkom smislu“ (Lovrenović, 2015). Književnost Bosne i Hercegovine tokom četiri stoljeća osmanske vladavine ostaje (u najvećoj mjeri) odana islamu i onostranom te, sukladno njenoj intenciji kulturno-identitetske inicijacije, staje u funkciju najprije islamizacije, a, potom, i orijentalizacije kulturnog identiteta (tada socio-kulturno, ali i politički dominantnog) dijela stanovništva Bosne i Hercegovine.

Književnost u funkciji evropeizacije kulturnog identiteta

Književnost Bosne i Hercegovine austrougarskog perioda stoji u funkciji, kao što smo već vidjeli na primjerima romana *Bez nade* Osman-Aziza i *Zelena busenja* Edhema Mulabdića, stoji u funkciji evropeizacije kulturnog identiteta. Ono što će obilježiti ovu razvojnu liniju bosanskohercegovačke književnosti jeste izrazita intencija ka de/konstrukciji, slijedom višestoljetnog prisustva Osmanlija, relativno čvrsto utemeljenog kulturnog identiteta proizišlog, prije svega iz islamskog svjetonazora. Kroz proces de/konstrukcije kulturno-identitetskih auto/heteropredodžbi, proevropski orijentirana književnost Bosne i Hercegovine, sliku *Zapada* koji se primarno identificirao kao *Drugi* i *Drugačiji* diže na stepen univerzalne norme insistirajući, pritom, na kulturno-identitetskoj inicijaciji domicilnog stanovništva.

Književnost u funkciji jugoslavenizacije kulturnog identiteta

Četvrti razvojni period predstavlja književnost u funkciji jugoslavenizacije kulturnog identiteta kojega formalno možemo ograničiti na period od 40-ih do 60-ih godina XX stoljeća. Književnost ovog perioda stoji u znaku poetike socrealizma u kojoj se društveno-povijesna stvarnost posmatrala kroz prizmu ideologije komunizma koja se, kako ističe Enver Kazaz (2012), nije postavila samo u poziciju metaoznačitelja književnosti već je sebi, prihvatajući za osnovu epski kulturni kod u svojoj prekodiranoj (socrealističkoj) varijanti, podredila sve aspekte

književnoga djela: od oblikovanja teksta preko monumentalizacije prošlosti, izgradnje i vođenja sukoba među junacima, profiliranja junaka, njihove crno-bijele polarizacije te njihovih moralnih i etničkih principa pri čemu heroj, kao literarna figura nastala iz epske poezije nije više samo nacionalni već i komunistički, internacionalni oslobodilac i simbolički znak kolektivnog identiteta koji stoji nasuprot u potpunosti dehumaniziranog i gotovo demonski koncipiranog *Drugog*, tj. Neprijatelja. U središtu pažnje, nalaze se marksistički orijentirani pisci koji su, potpirujući plamen ideologije, na temeljima iste, preodgajali i odgajali nove generacije. Prethodno rečeno potvrđuju, između ostalih, lektirni naslovi *Jama* Ivana Gorana Kovačića, *Stojanka majka Knežopoljka* i *Na pravi put sam ti majko izišo* Skendera Kulenovića te *Titov naprijed Vladimira Nazora* (Kazaz, 2012) koje, u mnogočemu doduše napuštajući dogmatizam socrealističke poetike ostvarujući se, pritom, kao izvanredna književna ostvarenja, uspostavljaju jasne, socrealistički koncipirane, opozicije žrtva-dželat (*Jama*, *Stojanka majka Knežopoljka*), s jedne, i heroj-neprijatelj (*Na pravi put sam ti majko izišo*, *Titov naprijed*), s druge strane, zatim djela Branka Ćopića, poput njegove pjesme *Bolna leži omladinka Mara*, koje su se doživljavale i pjevale poput narodnih pjesama, pojedina djela Zije Dizdarevića, Hasana Kikića, Derviša Sušića i dr. koja stoje u funkciji ritualnog pamćenja NOB-a i konstrukcije jugoslavenskog kulturnog identiteta.

Književnost u funkciji etnizacije kulturnog identiteta

Bosanskohercegovačka književnost koja stoji u funkciji etnizacije kulturnog identiteta začeta je već 60-ih godina XX vijeka, kulminaciju doživljava 80-ih i 90-ih godina, a njene ostatke pronalazimo i danas, trideset godina nakon turobnih ratnih dešavanja. Književnost koja pripada ovoj razvojnoj liniji ne uspijeva se oduprijeti sve otvorenijim ideološkim, ovaj put (etno)nacionalističkim interpretiranjima literature i naracijama koje su od ranih 80-ih (pa i znatno ranije) naovamo snačno prodrle u nju. Prevrat u kolektivnoj svijesti, slijedom koheg ideologiju komunizma zamjenjuje ideologija (etno)nacionalizma, (klero)fašizma i šovinizma, označit će tematski (ali i poetički) prevrat u bosanskohercegovačkoj literaturi koja, gradeći osobit model kulture sjećanja utemeljen na viktimizaciji, infantilizaciji te glorifikaciji (čak bismo mogli reći sakralizaciji) nacije teži ka etnizaciji kulturnog identiteta. Liniju ovakve poetike, ističe Kazaz (2012), prepoznajemo u književnosti triju dominantnih kulturnih zajednica u Bosni i Hercegovini. Nju prepoznajemo u poeziji Rajka Petrova Noge, Matije Bečkovića, Anđelka Vuletića, ali i Đemaludina Latića ili Zilhada Ključanina (Kazaz, 2012). Pri tome svakako moramo naglasiti da se, iako uspostavljajući jasnu identitarnu opoziciju *Mi-Oni* pri čemu se *Mi* predstavlja kao nemjerljivo bolji od *Njih*, ova linija bh. književnosti, s ciljem konstruiranja kulturnih identiteta i kulturnog pamćenja, razvijala u dva pravca: dok je jedan (in)direktno podupirao agresivne ideje (etno)nacionalizma, (klero)fašizma i šovinizma čime se pozicionira ne samo u kontekst uticaja i odgovornosti u procesu konstrukcije ne (etno)nacionalno već (etno)nacionalistički definiranog identiteta već i u kontekst događaja koji će uslijediti 90-ih, drugi se pojavljuje reaktivno i djeluje na pravcu kreiranja romantičarski shvaćenog nacionalnog identiteta pa, stoga, iako promovira kulturni identitet utemeljen na vrijednostima datog etnosa, nije praćen proračunom angažmanom.

Književnost u funkciji konstrukcije multikulturnog identiteta

Posljednja razvojna linija bosanskohercegovačke književnosti, posmatrane u kontekstu njene uloge u procesu de/konstrukcije kulturnog identiteta, nastaje iz potrebe književnosti da odgovori na izazove novije historije Bosne i Hercegovine obilježene, prije svega, traumom rata i poratnom tranzicijom te globalizacijskim tokovima i sveopćim egzodusom stanovništva. Postajući dominantnim književnim diskursom koji će obilježiti bh. književnu scenu s kraja 80-ih

i početka 90-ih godina XX vijeka naovamo, ova linija književnosti Bosne i Hercegovine, u pogledu kulturne identifikacije i de/konstrukcije kulturnog identiteta, stoji nasuprot tematsko-poetske paradigme razvojne linije koja joj prethodi. Konačno završavajući proces raskidanja s monumentalističkim konceptom povijesti, kolektivnim subjektom iskaza, herojskom paradigmom ili, pak, optikom žrtve kojega su već sredinom XX vijeka započeli Ivo Andrić, Meša Selimović, Derviš Sušić, Dževad Karahasan, Vitomir Lukić, Ivan Lovrenović i drugi pisci novohistorijskog romana (Kazaz, 2012), ova književnost, ostvarivši se kao subverzivni mehanizam političko-ideološki motiviranog i definiranog (etno)nacionalistički orijentiranog kulturnog identiteta, stoji u funkciji deetnizacije kulturnih identiteta. U procesu reprezentacije razdoblja krize, tj. iskustva turobne bosanskohercegovačke (po)ratne stvarnosti, ali i (*prisilne*) prostorno-kulturne izmještenosti, ova književnost stoji u funkciji dekonstrukcije kulturno-identitetskih auto/heteropredodžbi i potpunog ukidanja *Drugosti*. Naime, ustoličena identitarna distinkcija *Ja(Mi) – On(Oni)* iščezava pred povijesnom dramom i surovošću reprezentirane stvarnosti čime se, zapravo, otvara prostor konačnog ustoličenja multikulturnog, u konačnici i interkulturnog identiteta Bosne i Hercegovine utemeljenog na višestoljetnom prožimanju identitetskog obrasca slavenske, istočne i zapadne kulture te na zajedničkom iskustvu povijesti i (isto tako višestoljetnom) suživotu (najmanje) triju kulturnih zajednica.

Zaključak

Definirana kao jedno od tipičnih *mjesta sjećanja*, književnost, (izvan)tekstualno uvjetovana intrinzičkim i ekstrinzičkim podražajima, predstavlja jedan od osnovnih modusa ne samo odr(a)žavanja već i de/konstrukcije i re/definiranja kulture sjećanja na temeljima koje se utemeljuje i počiva kulturni identitet socio-kulturne zajednice koja ga ustočiluje. U tom smislu, posmatrajući dijahronijski presjek bosanskohercegovačke književnosti evidentna postaje činjenica da se ona ostvaruje kao zasebna društvena snaga te kao jedan od osnovnih mehanizama društvenih promjena koji je, funkcionirajući ka izuzetan, althusserovski shvaćen, ideološki aparat, s jedne, i subverzivni mehanizam političko-ideološki određene kulturno-identitetske formulacije, odigrao značajnu ulogu u procesu konstrukcije kulturnog identiteta (najmanje) triju kulturnih zajednica koje nastanjuju prostor Bosne i Hercegovine. Bosanskohercegovačka književnost, proizišla i u svim segmentima određena fakcijom povijesne Bosne. Ona je, dakle, nužno kontekstualno uvjetovana, ali isto tako, ona nastoji uvjetovati i oblikovati kontekst prije svega vremena i prostora u kojemu nastaje, ali i svakog budućeg vremena njene interpretacije. Sukladno tome, ona se, kroz proces reprezentacije povijesne i socio-kulturne stvarnosti i kulturnih identiteta koji je nastanjuju, postavlja u poziciju jednog od osnovnih modusa konstrukcije i definiranja kulture sjećanja te se ostvaruje kao prostor u kojem se kulturni identiteti ne samo reprezentiraju nego i de/konstruiraju, re/definiraju i učvršćuju čime bosanskohercegovačka književnost postaje jedan od aktivnih mehanizama socio-kulturnih promjena. U povijesnom razvoju bosanskohercegovačke književnosti, obzirom na njenu ulogu u procesu konstrukcije i definiranja kulturnog identiteta, uočavamo šest razvojnih linija koje određuju kako identitet svake bosanskohercegovačke kulturne zajednice ponaosob tako i mozaik bosanskohercegovačkog identiteta u njegovoj cijelosti.

Literatura

1. Althusser, L. (2009). *Ideologija i državni ideološki aparati (Beleške za istraživanje)*. Andrija Filipović (prev.). Loznica: Karpos (Originalno djelo objavljeno 1970)

2. Assmann, J. (2005). *Kulturno pamćenje: pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*. Vahidin Prljević (prev.). Zenica: Vrijeme
3. Bhabha, Homi (1994). *The location of culture*. London: Routledge
4. Džafić, Šeherzada (2015). *Interkulturni (kon)tekst bosanskohercegovačke interliterarne zajednice*. Sarajevo: Dobra knjiga.
5. Džafić, Š. (2020). Historijska i kulturalna trauma u narativnom (re)definiranju identiteta. *Pismo: časopis za jezik i književnost*, 18, 130-142. Sarajevo: Bosansko filološko društvo
6. Hall, Stuart (2001). Kome treba identitet?. S. Veljković (prev.). *Reč - Časopis za književnost i kulturu, i društvena pitanja*, 64/10, 215-233. Preuzeto 10.12.2021. sa <http://fabrikaknjiga.co.rs/rec/64/215.pdf>
7. Kazaz, E. (2012). *Subverzivne poetike*. Zagreb – Sarajevo: Synopsis
8. Leerson, J. (2009). Odjeci i slike: refleksije o stranom prostoru. *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*. Davor Dukić, Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Poje, Ivana Brković (prir.), 83-97. Zagreb: Srednja Europa
9. Leerson, J. (2009). Retorika nacionalnog karaktera: programatski pregled. *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*. Davor Dukić, Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Poje, Ivana Brković (prir.), 99-124. Zagreb: Srednja Europa
10. Markowski, M.P. (2006). *Književne teorije XX veka*. Beograd: JP Službeni glasnik
11. Nora, P. (2007). Između sjećanja i povijesti. Milena Ostojić, Ana Irena Hudl (prev.). *Diskrepancija*, 8/12, 135-165.
12. Pageaux, D. (2009). Od kulturnog imaginarija do imaginarnog. *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*. Davor Dukić, Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Poje, Ivana Brković (prir.), 125-150. Zagreb: Srednja Europa
13. Spahić, V. (2016). *Književnost i identitet: književnost kao prostor izazova u reprezentaciji/konstrukciji bošnjačkog kulturnog identiteta*. Tuzla: Lijepa riječ
14. Spahić, V. (2017). *Krugovi i elipse: studije i ogledi o književnim identitetima*. Tuzla: Lijepa riječ
15. Syndram, K. (2009). Estetika alteriteta: književnost i imagološki pristup. *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*. Davor Dukić, Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Poje, Ivana Brković (prir.), 71-81. Zagreb: Srednja Europa
16. Šemsović, S. (2017). Književnost kao zrcalo Posebnosti i Opštosti unutar bošnjačkog kulturnog identiteta. *Zbornik radova Književnost kao prostor izazova u reprezentaciji/konstrukciji bošnjačkog kulturnog identiteta*, 15-24. Brčko: Bošnjačka zajednica kulture "Preporod"

BOSNIA AND HERZEGOVINA LITERATURE AS A SPACE DE / CONSTRUCTIONS OF CULTURAL IDENTITY

Abstract

Starting from the hypothesis that imagological images constructed by literature have the potential to be inscribed in identity, the paper problematizes the role of Bosnian literature in the process of constructing cultural identity and, associated with it, the cultural memory of the (at least) three cultural communities. The paper points to the distinct and continuous functionalization of Bosnian literature through its historical development, given its role and aspirations in the process of cultural identification, offers a possible classification and periodization of the literature of Bosnia and Herzegovina. The paper concludes that Bosnian literature, functioning as an exceptional ideological apparatus, as understood by

Althusser, on the one hand, and a subversive mechanism, on the other, is realized as one of the basic mechanisms of socio-cultural and political-ideological currents and changes in Bosnia and Herzegovina. In other words, it shows that we can't observe it only through the space of representation of cultural identities but also through the space of its de/construction.

Keywords: identity, identification, imagology, culture